

HONNAN JÖNNEK A BASZK NACIONALISTÁK? (L'Histoire 2003. március)

Természetesen a történelmükből. Ez azonban rendkívül bonyolult, kezdetei ősi korokra nyúlnak vissza (a római források említik őket először „vascones” néven), legendák ködébe vesző eredetüket máig nem volt képes megfejteni a tudomány. A Pireneusok „Csaba népe” olyan nyelvet (euszkara) beszél, amelyet a külföldi irodalom tökéletesen izoláltnak nevez, mégpedig nemcsak Európában, hanem az egész világon! Még fizikai tulajdonságaik is megkülönböztetik a baszkokat a környező népektől. Napjainkig nem alakult ki egységes irodalmi nyelv a körükben. Soha nem létezett egységes Baszkföld, sohasem volt önálló államuk. A Pireneusok északi és déli lejtőin élnek, s amióta meghúzták a spanyol–francia határt (1512), kisebb részük Franciaországban (Pyrénées-Atlantiques megyében), a többség pedig Északnyugat-Spanyolországban. Számuk kétmillió-kétszázézer. Szélszakítottóságuk ellenére hallatlanul él bennük az egység tudata. Nyilvánvalóan ez a szövevényes valóság az alapvető oka annak, hogy a baszkokra vonatkozó történeti irodalom meglehetősen szegényes.² A „baszk kérdést” mind a mai napig nem sikerült megoldani.

A L'Histoire szeksztősége interjú készített Antonio Elorzával, a madridi egyetemen politikatudományt oktató professzorral, akinek egész életét végigkísérte ez a problematika. S aki 2002-ben könyvet jelentetett meg az ETA szeparatista szervezetről. Elorza a legutolsó száz esztendő baszk nacionalizmusát ismertette-elemezte ebben az interjúban, amelynek tanulságai nem csupán az adott térség számára fontosak.

A szabadságvágy ébren tartásában jelentős szerepük volt azoknak az előjogoknak, amelyeket „fueros” néven tart számon a szakirodalom. Az 1789-es francia forradalom előestéjén a Pireneusok mindkét oldalán a lakosság helyzete lényegében azonos volt: a parasztok szabadságban éltek abban az értelemben, hogy előljáráikat maguk választották, és ez utóbbiakat a rendszeresen összeülő népgyűlések ellenőrizték, tehát az írásban is rögzített jogok megvédték az egyént és a különböző társadalmi csoportokat a hatalom visszaéléseitől. Mai kifejezéssel „önkormányzatnak” nevezhető ez a rendszer. A francia forradalom híres éjszakáján, 1789. augusztus 4-én a baszk küldöttek többsége is megszavazta a történelmi eredetű privilégiumok és szabadságok eltörlését, továbbá beleegyezett abba, hogy az általuk lakott tartományok beolvasdjanak a francia nemzetbe (Labourd, Basse-Navarra és Soule, amelyek ma francia Baszkföld részei).

A francia és spanyol baszk tartományok politikai egyesítését követelő nemzeti mozgalom a 19. század végén bontakozott ki Sabino Arana Goiri tevékenységének köszönhetően. Ő dolgozta ki e mozgalom elméletét, amely – Elorza szerint – a szóban forgó tartományok elvesztett szuverenitásának mítoszára épült. Az egészet áthátotta a „baszk faj” tisztaságának eszméje, amely mindmáig él a terrorista szervezetekben, rasszizmussal és idegengyűlölettel párosulva.

A jelenlegi spanyolországi helyzet kulcskérdése az 1979-ben megadott autonómia a három tartományból – Biscaye, Guipuzkoa és Alava – álló Baszkföldnek, amely jelenleg az egész ország leggazdagabb régiója. Elorza szerint ennek az autonómiának nincs párja Európában, mert korábban egyszerűen elképzelhetetlen jogokat biztosít ennek a közösségnek. Önálló parlamentjük, kormányuk, zászlójuk van, ellenőrzik a pénzügyeket, a kultúrát, a televíziót és a közlekedést. Minden józan politikai számítás ellenére azonban nem következett be – a prosperáló gazdaság dacára sem – a nacionalista mozgalom mérséklődése, a radikális csoportok az ETA vezetésével tovább folytatták terrorista merényleteiket. Egységes baszk államot követelnek, amelynek területe felölelné a Pireneusok mindkét oldalát, így a már említett francia baszk régiókat, sőt még a spanyol Navarrát is elcsatolnák, annak ellenére, hogy itt kicsi (20%) a nacionalista mozgalom támogatottsága. Még kevésbé hajlanak szeparatizmusra a francia földön élők. Ez a követelés semmiképpen nem felel meg a történelmi realitásoknak, hiszen a középkorban is részekre szakadva éltek a kialakulóban lévő nagy politikai egységekben. Az „Euskal Herriának” elnevezett sohasem volt állam „azoknak az országa, akik baszk nyelven beszélnek”, és ez a tézis foglalja el a középponti helyet a nacionalista ideológiában. A baszk televízió például gyakorlatilag tagadja Spanyolország és Franciaország létezését. Az adásokban szereplő városokról: Bayonne-ról, Vitoriaról vagy Pamplonáról úgy beszélnek, mintha a szóban forgó politikai alakulathoz, tehát Euskal Herriához, a mítikus egységes baszk államhoz tartoznának. A meteorológiai jelentésekhez olyan térképet használnak fel, amelyik ezt a fantom-államot ábrázolja, ékes bizonyosságot nyújtva arra, hogy adott esetben az időjárás-jelentések is szolgálhatnak nacionalista célkitűzéseket.

Az iskolai történelemoktatás ugyanezt a képet mutatja. A tanárok Euskal Herria történetét tanítják, földrajzórán pedig e terület folyóit, a franciaországi Adourtól a spanyol baszk autonóm tartomány és Navarra déli–délnyugati határát képező Ebróig. A tanári magyarázatban nagy hangsúlyt kap az az állítás, hogy Párizs és Madrid elnyomja őket, ily módon akadályozva meg a baszkok teljes önrendelkezését.

A legfőbb összetartó erő, a nyelv használata változó képet mutat, erről tanúskodnak a jelenkori statisztikák. E rendkívül nehezen elsajátítható nyelvet 1968-ban a franciaországi baszkok 48%-a, a spanyolországiak 55%-a beszélte. A legutolsó, 1999-ben készített kimutatás szerint 58–63%-uk már csak egy nyelven beszél, vagy franciául, vagy spanyolul. Így állhatott elő az a furcsa helyzet, hogy a nacionalisták újságjait már nem baszk („euskará”) nyelven nyomják. A nyelvi kérdés bizonyultságát mi sem bizonyítja jobban, mint a „baszk nemzet atyja”, Goiri következő nyilatkozata: „Ha a spanyolok megtanulnák a mi nyelvünket, nekünk egy másikat kellene keresnünk.” (82. p.) Ezt a kijelentést nem lehet másként értelmezni, mint úgy, hogy számukra a nyelv csupán eszköz volt arra, hogy áthatolhatatlan falat emeljenek a baszk nép és Spanyolország közé. (Egy érdekes adalék: maga Goiri sem volt képes folyékonyan beszélni anyanyelvén.)

A L’Histoire riporterének arra a kérdésére, hogy rasszista-e a baszk nacionalizmus, Elorza igennel válaszolt, majd kifejtette, hogy a múlt eszmei örökségének ez az egyetlen olyan eleme, amelyik Spanyolországban vezérelve lehet egy radikális ellenzéknek. (A nyelv alkalmatlansága erre a fentebbi adatokból is kitűnik.) A rasszizmus nagyon mélyen gyökerezik a baszk mentalitásában, eredete a középkorba nyúlik vissza. A Pireneusok völgyeiben élő, az eretnekektől származtatott egyik kis népcsoportot „rövid fülek” elnevezéssel illették; ezt újították fel és alkalmazták a spanyolokra végig a 20. század folyamán.

Megtette a magáét az inkvizíció, valamint a 15. század végén a tiszta vérűségről hozott szabályozás is, amellyel alátámasztották a konvertita zsidók és az erőszakkal áttértet moriszkok megkülönböztetését és üldözését. 1511 után három évszázadon keresztül a konvertiták, a moriszkok és más „rossz fajú emberek” nem telepedhettek le Biscaye-ban és Guipuzkoában. Ilyen módon – vagyis vérkeveredés nélkül – a baszkok megőrizhették fajuk tisztaságát és katolikus hitüket, amelyekre oly büszke, nemesi öntudatukat építették.

A 19. században, a liberálisok elleni harcokban született meg egy új minősítés, a „fekete csontúak”, vagyis azok, akik a csontjaikban hordozták a liberalizmust. Hasonlóképpen kizsájtották maguk közül az 1876 után érkezett bevándorlókat, akik a bányákban és az iparban dolgoztak, őket „maketos”-nak bélyegezték, ami jöttmentet, piszkost, buját és veszélyest jelent. Goiri azt hirdette, hogy a baszk függetlenség védelmében kerülni kell mindenfajta érintkezést a „maketos”-szal, a „Maketaniából”, azaz Spanyolországból érkezett betolakodókkal. Elorza professzor véleménye szerint ez a gyűlölet üzenete, s ezzel függ össze egy olyan mozgalom elindítása, amely szentesíti ezt a dühödt spanyolelenséget – ezek a tényezők alakították ki politikai vallásuk jellegét.

A baszkok szentje, Loyolai Szent Ignác ünnepén, 1895. július 31-én megalapították a Baszk Nationalsita Pártot. A volt jezsuita tanítvány, Goiri hitelt vallotta, hogy a Jézus Társaság szervezete és fegyelme szolgálhat modell gyanánt egy nacionalista mozgalom számára. Programjuk kimondta, hogy védeni kell a „baszk fajnak” azt a jogát, hogy „újra megtalálja” függetlenségét olyképpen, hogy létrehozza az állítólagos régi államok konföderációját a következő jelszóval: „Isten és a régi törvény”. A mozgósító erőt azzal a jelmonddal kívánták növelni, hogy „Mindent a hazáért és a haza Istenért”.

A Goiri nevével jelzett nacionalizmusnak szükségképpen konfrontálódnia kellett a spanyol állammal. Mindazonáltal Goiri 1902-ben kidolgozott egy olyan tervet, amely törvényes eszközökkel is megvalósíthatónak látszott. A Spanyol Baszkok Ligájának koncepciója az autonómia kivívására irányult. Jellemző azonban, hogy ez utóbbit csak szükséges rossznak tekintette, végső célként a baszk függetlenséget jelölte meg, és elvetett bármiféle kompromisszumot a spanyol állammal. „Ez a stratégia ihleti a Baszk Nacionalista Párt tevékenységét egészen napjainkig!” (83. p.)

A pártnak ezt az irányvonalát az 1920–30-as években lázadó extremista fiatalok megkérdőjelezték, és meghirdették az „elméleti tisztasághoz” való visszatérést. Ír példa nyomán szakadást idéztek elő (1920–21-ben), és Jagi-Jagi néven új csoportot alakítottak. Populista, idegengyűlölő jelszavakat fogalmaztak meg, a „Keljetek fel!” a spanyol demokrácia ellen irányult. „Ezt a szervezetet tekinthetjük az ETA közvetlen elődjének.” (83. p.)

A beszélgetés folyamán óhatatlanul felmerült az a nagy fontosságú kérdés, hogy milyen magatartást tanúsítottak a baszk nacionalisták a második köztársaság kikiáltása (1931) és legfőképpen a spanyol polgárháború (1936–39) időszakában. A spanyol történelem egyik magyar szakértőjének összefoglaló művében az olvasható, hogy „a perifériák: Andalúzia, Valencia, Katalónia, Baszkföld, Asztúria, Galícia a köztársaság és a népfront mellé álltak”.³ Ez a megállapítás végső elemzésben igaz, s ebben az összefüggésben rá kell mutatni arra is, hogy a köztársaság melletti kiállásban jelentős szerepe volt egy lélektani-emocionális tényezőnek: az ősi főváros, Guernica németek általi lebombázásának, amit ez a nép mély tragédiaként élt meg. Mégis, Elorza fejtegetéseit alapul véve, nem elhanyagolható az a tény, hogy kezdetben a Baszk Nacionalista Párt az antirepublikánusok táborához csatlakozott, és csak később, 1933–34 folyamán következett be fordulat az állásfoglalásában, ami azzal magyarázható, hogy felismerte: a spanyol jobboldaltól nem várhatja az autonómia megadását. Ekkor fogott össze a baloldali köztársaságokkal és a szocialistákkal. De még ez az irányváltás sem tűnt véglegesnek, amit az a lagymatag fellépés bizonyít, amelyet a párt legfelső vezetése tanúsított Franco államcsínyre (1936. július 18.) idején, sőt az Alava és

Navarra tartományokban tevékenykedő nacionalisták a lázadó tábornok mellé álltak. A döntő fordulópont akkor következett be, amikor a puccsisták elfoglalták Guipuzcoát, a másik oldalon pedig a madridi köztársasági kormány biztosítékot adott egy autonóm baszk kormány felállítására. Ennek elnökévé a párt legnépszerűbb politikusát, José Antonio Aguirre-t választották, így ő lett az első baszk kormányfő (1936. október 7.). Hangsúlyozandó, hogy a baszk kormány tiszteletben tartotta az emberi jogokat egy atrocitásokban bővelkedő polgárháborús időszakban.

A győztes ellenforradalom bosszúja nem maradt el, a tábornok, hogy példát statuáljon, számos nacionalistát agyonlővetett. Mindamellett a megtorlás enyhébbnek mondható, mint a szocialisták és a kommunisták esetében, akiknek jóval több áldozatuk volt. A nacionalista foglyok – majdnem teljes számban – 1943 táján elhagyhatták a börtönt. Annál vadabb volt a kulturális elnyomás. A hatóságok megtiltották az „Euskadi” név használatát, a nemzeti érzelmű dalok éneklését és a népviseletet, nyilvános helyen nem lehetett baszk nyelven megszólalni, és az iskolákban az anyanyelvet oktatták.

A beszélgetés ezután a Baszk Nacionalista Pártra, illetve az ETA (Euskadi ta Askatasuna, Pays basque et libérté – Baszk Haza és Szabadság) megszületésére terelődött. Az előbbi az 1950-es években, amikor enyhült az elnyomás, nem fejtett ki erőteljes ellenzéki tevékenységet. „Ez a fő oka egy új párt, az ETA alapításának.” (84. p.) Fiatalkorban a fiatal nacionalisták egy csoportja szervezte meg 1959. július 31-én, ezáltal is Loyolai Szent Ignác napján, emlékeztetve az „anyapárt” 1895-ös megalapításának körülményeire.

Magától értődik, hogy az ETA nem folytathatta ott, ahol a Baszk Nacionalista Párt abbahagyta, új koncepciót kellett kialakítania és új jelszavakat meghirdetnie. A hitleri Németország szétzúzása után elképzelhetetlen volt a hagyományos rasszista érvelés kontinuitása, ezért a nyelv védelmét állították agitációjuk középpontjába. Egy bizonyos Federico Krutwig, aki német származású volt, 1963-ban publikált, Vasconia című könyvében a külföldiekkel szemben korábban alkalmazott diszkriminációt átvitte azokra, akik semmibe vették a baszk nyelvet, vagyis a spanyolokra, és ez alkalommal már a franciákra is. (Ennek okáról még lesz szó.) Láthatjuk tehát, hogy bár az okfejtés az új történelmi feltételek frónyszerítő hatására megváltozott, a szélsőséges baszk nacionalizmus végcélja, valamint a spanyolokkal–franciákkal való merev szembenállás jottányit sem változott. A kialakult helyzetet az ETA úgy értékelte, hogy Baszkföld Spanyolország és Franciaország gyarmata, ennél fogva jogos a fegyveres harc, jelesül a terrorizmus eszközeihez nyúlni. Az ETA forradalmi arculatot öltött, s ebben befolyásolták az 1960-as évek szélsőbalos mozgalmi is. Ideológiájában keverednek a tradicionális idegengyűlölet elemei és a harmadik világ forradalmi eszméi. Elorza professzor két fontos bizonyítékot említett, amelyekből megismerszik ennek az új típusú nacionalizmusnak a lényege. Az ETA 1964 szeptemberében levelet intézett az értelmiségiekhez; ebben leszögezi, hogy nincs nemzeti felszabadulás a gazdaság társadalmasítása nélkül, és megfordítva: Euskadi emancipációja nélkül nem lehetséges a társadalom felszabadítása. Még többet mondó a „Felkelés Euskadiban” címet viselő pamflet jövőképe. „A mi igazságunk abszolút igazság, tehát minden mást kizáró igazság. Ez nem enged meg sem kételyt, sem ellenzéki ségét, és igazolja a virtuális és éntelleges megsemmisítését.” (85. p.) Ez a terror logikája, tette hozzá a professzor, s ezt fokozni már csak a jelzők halmozásával lehetne, úgymint „dermesztő”, „ijesztő”, „taszító” vagy egyszerűen: „szörnyű”.

A halálos merényletek 1968-ban kezdődtek el, s a következő évben kétezer embert tartóztattak le, háromszázan pedig száműzetésbe kényszerültek. Különösen nagy port vert fel az ún. burgos-i per, amelyben a hadbíróóság halálra ítélte egy rendőr meggyilkolásának felelőseit. Hatalmas hazai és nemzetközi tiltakozó mozgalom bontakozott ki, amely végül is kikényszerítette a halálbüntetések elengedését. Franco meghalt 1975-ben, visszatért a demokrácia, és a baszkok is visszakapták autonóm berendezésüket 1979-ben, azonban a terror minden várakozás ellenére sem csökkent, sőt a demokratikus átmenet, az új szabadság által felkínált lehetőségeket kihasználva nagymértékben nőtt az aktív harcosok száma, erőforrásaik nemkülönbön. A diktátor halálát követő évtizedben az ETA jól szervezett terror-hadsereggé nőtte ki magát, kommandóinak számát több tucatra becsülik. Mik a jellemző megnyilvánulásai ennek a terrornak? Utcai zavargások, fenyegetések, „forradalminak” mondott adók kivetése, vagyonok jótalan zár alá vétele és mindenképp bombamerényletek, továbbá gyilkosságok, amelyek több mint 800 halottat és sok ezer sebesültet követeltek. Jellemző, hogy Elorza professzor az 1933-as németországi helyzethez hasonlította a közepes nagyságú baszk városokban és falvakban uralkodó légkört. A baszk egyetemet gyakorlatilag megtisztították, a demokratikus meggyőződésű professzorok szétszéledtek, és a lakosság egy része szívesen elhagyta Baszkföldet. A demokraták túlnyomó többsége egyszerűen nem mer politikáról beszélni, kétezer személy rendőri védelem alatt áll. Az ETA számára a demokrácia semmivel sem jobb, mint a francoizmus, az előbbit az utóbbi folytatásának tekinti, vagyis az ellenség változatlanul nem a diktatúra, hanem maga Spanyolország, államformájától teljesen függetlenül.

A fegyveres összecsapások és merényletek jobb megértése érdekében vissza kell nyúlni időben, lényegében a második világháborúig, amikor Baszkföld népe egészében véve az antifasiszta hatalmakat támogatta. (Tette ezt abban a reményben, hogy a győztes háború után az Egyesült Államok véget fog vetni Franco uralmának.) Elsősorban a francia ellenállási mozgalomtól megtanulták az illegális harc szabályait, a fegyverek, bombák alkalmazását, bár más forrásból is merítették ismereteiket. Ehhez járul egy olyan

tényező, amelynek jelentőségét aligha lehet túlbecsülni: hosszú évtizedekig a Pireneusok hágói valóságos átjáróháznak bizonyultak a terroristák számára. A hegység túlsó oldalán pedig már várták őket a francia baszkok, akiknek a földje ténylegesen menedék volt a számukra, ahol biztos számíthatnak a családok diszkrét segítségére. Ez a több tekintetben is idillinek nevezhető állapot csak azért maradhatott fenn, mert a francia hatóságok elnézően kezelték ezt az egész ügyet. Az 1980-as évek közepén azonban a helyzet alapvetően megváltozott, azóta a francia és a spanyol rendőrség együttműködik a terroristák üldözésében.

Visszakanyarodva a politikatörténeti események kronologikus ismertetésére, a legfontosabb fejlemény az 1998 szeptemberében megkötött lizarrai paktum volt a Baszk Nacionalista Párt, az ETA és egy kisebb, szintén függetlenséget követő párt között. A Baszk Nacionalista Párt összeszövetkezett – az interjúalany kifejezése szerint az ördöggel – az ETA-val oly módon, hogy elfogadta annak legfontosabb követeléseit: önrendelkezés, szakítva az autonóm státusszal, avégből, hogy megvalósítsák a baszkok politikai egységét a Pireneusok mindkét oldalán. Cserében az ETA fegyverszünetet deklarált (titokban csak négy hónapra), azonban 2000-ben s a rá következő évben felrúgta ezt a megállapodást. A terror újabb hullámának csak a spanyol és francia állam együttes fellépése vetett véget.

Végezetül néhány szót Elorzáról. Baszk családból származik (szülőhelye Guipuzcoában van), 1964 és 1969 között a madridi egyetem baszk hallgatóinak csoportjához csatlakozott, tanulmányozta a nacionalizmust, a későbbi években pedig azért küzdött, hogy a maga eszközeivel a demokratikus baloldal felé mozdítsa el az ETA-t (1977–1982). Szembefordult mind az ETA, mind a spanyol állam terrorjával, valamint élesen bírálta a Baszk Nacionalista Pártnak az ETA-val egyre intenzívebbé váló kapcsolatait az utóbbi évtizedben. Befejezésképpen idézem az interjú lezárását jelentő, önvallomásnak is felfogható kijelentését, amely nemcsak az Ibériai-félsziget, hanem – mutatis mutandis – a mi térségünk számára is iránymutató lehet. „Én ma a baszk nemzet demokratikus berendezkedése mellett vagyok egy többnemzetiségű spanyol állam keretein belül.” (87. p.)

1.

Jegyzetek

1. *J. Allieres: Les Basques.* Paris, 1977. 51–52. Az „Etnikumok enciklopédiája” azt állítja, hogy nyelvük némi hasonlóságot mutat a magyarral és a finnrel, azonban ezt az állítást – tudomásom szerint – más művek nem támasztják alá. (Budapest, 1993. 81.)
2. A legújabb általam ismert feldolgozás *G. West: The Basque Region.* Oxford, 1998. Megemlíthető még *K. Bouda: Land, Kultur, Sprache und Literatur der Basken.* 1949. *D. P. Pricker: Nemzeti és regionális problémák a mai Spanyolországban.* In: A Politikai Főiskola Közleményei, 1981. 4. (37.) sz.
3. *Anderle Ádám: Spanyolország története.* Budapest, 1992. 129.

Vadász Sándor